

EMRÎ'DE KELİME OYUNLARI YAHUT HARF SİMGEÇİLİĞİ

Ramadan DOĞAN*

ÖZ: Harfler, insanlık tarihinin pek çok devrinde insanoğlunun kendisine gizemli manalar yüklediği; bazen âlemin kendisiyle açıklandığı bazen de bir simgenin yahut imgenin aracı olduğu Hurûfîlik gibi neredeyse bir din hâline getirilen esrarengiz akımların temelini kendisinden aldığı çok girift bir sistemin işaretleridir. Hemen hemen bütün dinlerde harflere yüklenen sırlarla dolu anlayışlar vardır. Bu tasavvurlarla ortaya çıkan kelime oyunları ile Divan şairleri bizlere yeni bir hayal dünyasının kapısını açmışlardır. Kelime oyunları ile şairler, bir beyte yalnızca anlamlarıyla bakmamak gerektiğini, anlamın asıl efendisi kelimelerin usta ellerde nasıl güzel lafız ve anlam oyunlarına dönüştüğünü göstermişlerdir. Divan şiirinde pek çok şair, harfleri çeşitli şekillerde ve çeşitli manalara gelebilecek biçimlerde kullanmışlardır. Biz de Emrî Divanı'nda tespit edebildiğimiz kelime oyunları veyahut harf simgelerini, Divan şiirinde teşbih edildikleri unsurları ve anlamlarını açıklamaya çalıştık. Ayrıca harfleri, teşbih edildikleri unsurları bir tablo şeklinde gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Divan, Emrî, Kelime Oyunları, Harf Simgeliği.

WORD GAMES OR LETTER SYMBOLISM IN EMRÎ'S COLLECTION OF POETRY

ABSTRACT: People in many eras of the history have attributed mysterious meanings to letters; sometimes they are the signs of a highly intricate system, which is a basis for plenty of mysterious movements that are nearly put into a religion like Hurufism, in which the universe is explained self-referentially or using a symbol or an image. In almost every religion, there are perceptions full of mysteries attributed to the letters. The word games that derived from this envision have opened the doors of a new imagination to us thanks to this Court poet. Using the word games, the poets demonstrated that a couplet should not be evaluated only by the meanings and the letters, which are the true masters of the meaning, can be turned into wording and meaning games to become a masterpiece. In Court poetry, a lot of poets have used the letters in various forms and in various meanings in their poems. In this paper, Emrî's collection of poetry has been studied, and the word games or symbolism using letters have been

---

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ramadandogan@trakya.edu.tr

found and examined in terms of the elements they are resembled and their meanings. Moreover, a table has been drawn to show the elements they are resembled.

Keywords: Court Poetry, Emrî, Word Games, Letter Symbolism.

Giriş

1. Divan Şiirinde Kelime Oyunları

Divan şiirinde kelime oyunları (harf oyunları) beyitte veya şiirde, harflerin biçim özellikleri bakımından sevgilinin güzellik unsurlarına ve çeşitli nesnelere benzetilmesiyle gerçekleşen, beyit yahut şiirde bir kelime gizlemeye ya da benzetmelerden yararlanarak bir harfe veya kelimeye işaret eden, beyit ya da şiirde birden çok anlama gelebilecek kelimeler kullanıp anlam zenginliği sağlayan sanatlardır.

Birtakım muamma¹ tipi söyleyişle şairler, önce harfleri şekil yönünden bir güzellik unsuruna benzetirler, sonra söz konusu harfler ile oluşan bir kelimeyi zikrederek sanat yaparlar. Bu tip söyleyişlerde kelime oyunları ve harf yoğunluğu esastır. Söz konusu edilmek istenen kelime -şairin başarısına göre- bir veya iki hatta üç heceli olabilir.² Kelime oyunları muamma benzeri olup kolayca sezilebilirliği, şiirin veya beytin estetik açıdan, anlam yönünden güzelliğini artırıcı çağrışımlarıyla muammadan ayrılır. Kelime oyunlarında, gizlenen kelime veya işaret edilen harfin bulunması muammada olduğu gibi karışık birtakım kurallara bağlı değildir. Bu sanatta küçük bir dikkatle sezilebilecek bir oyun yapılıdır. Bu yönüyle kelime oyunları muamma sanatından farklı olarak daha zevkli olmakta ve daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Divan şairleri kendi maceralarına işaret olduğu ve kendi dünyalarını yansıttığı müddetçe kendi varlıklarıyla alâkalı kelimeleri bazen sevgiliye bazen kendilerine bazen de insanın dünya serüvenine atfen kullanmışlar ve bu kelimelerle bizlere yansıyan anlamlar üzerinde çok değişik tasarruflarda bulunmuşlardır.³

Şehr-i hüsn içinde ey sultân-ı hûbân ad için

¹ “Remiz ve ima yoluyla yani doğrudan değil dolaylı olarak, işaret ile bir isme delalet eden vezinli sözdür. Bu şekilde bir ismin gizlenmesinin zevk-i selime uyması ve zihnin o gizlenen manaya intikalinin mümkün olması lazımdır. Muamma umumiyetle şiirde olur. Muamma beyitlerinde çoğunlukla bir ismin gizlenmekle birlikte birden fazla ismin bir beyitte gizlendiği de olur.” (M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 2. Baskı, Bilimevi, İstanbul, 2001, s. 259)

² Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece yayınları, Ankara, 2003, s. 29.

³ D. A. Tökel, *age.*, s. 134.

Şol elif kaddin hevâsıyla boyum dâl eyledin
Necâtî (283/297/3)⁴

Necâtî'nin bu beytinde sevgilinin boyu elif harfine benzerken âşğın boyu dal harfine dönüşmüştür. Beyitte geçen elif (ل) ve dâl (د) harfleri birleştiğinde ortaya “ad” (اد) kelimesi çıkmaktadır.

Kelime oyunları genel olarak sevgilinin güzellik unsurlarının Arap harflerine benzetilmesiyle ortaya çıkan bir sanattır.

Elifi bîni vü ebrun ile zülfün cândur
Levh-i sînemde anun menkabesi oldu cünûn
Nâbî (II/950/653/5)

Görüldüğü gibi Nâbî beytinde sevgilinin burnunu elif (ل) harfine benzetmiştir. Divan şiirinde kaşların nûn (ن) harfine, zülfün (sevgilinin saç) cîm (ج) harfine benzetildiği düşünülürse bu harfler yan yana geldiğinde cân (جان) kelimesi ortaya çıkar. Böylece şairin bu beyti kelime oyununa güzel bir örnek arz eder.

Bir elif çekmiş idüm yanına bir dağ urdun
Yine dil derdini cânâ bir iken on itdün
Hayretî (271/223/3)

Hayretî, beytinde âşğın gönlünde elif şekilli yaralar açtığını söylemektedir. Sevgili de bu yaranın yanına dağ şekilli başka yaralar açmıştır. Beyitte elif harfi âşğın gönlündeki yarayı temsil ederken aynı zamanda ikinci mısradaki bir rakamına karşılık gelmektedir. Dağ şekilli yara ise nokta ve yuvarlak şeklindedir. Beyitte geçen elif (ل) ve sıfır şeklindeki yara yan yana geldiğinde 10 (ل٠) rakamına tekâbül eder, böylece âşğın derdinin bir iken on olduğuna işaret edilmiş olur. Şair harfleri birtakım unsurlara benzetererek bir kelimeye işaret etmiştir. Biz kelime oyunlarının daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda harflerin Divan şiirinde teşbih edildikleri unsurlarla beraber kelime oyunlarına örnek teşkil edecek klasik Türk edebiyatı şairlerinden beyitler verdik.

Divan şairlerinin niyetlerini dile getirme, amaçlarını görünür kılma, dolayısıyla şiir veya beyitlerini kurma aşamasında benzetme amacıyla başvurdukları obje alanlarından biri de alfabadeki harflerdir.⁵ Divan şiirinde

⁴ Emrî Divanı'nın dışında kalan açıklamalı beyitler, şu kaynaktan alınmıştır: “Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece yayınları, Ankara, 2003”. Bu alıntılar sayıca fazla olduğundan beytin sahibi ve numarası parantez içinde rakamlarla ifade edilme yoluna gidilmiştir.

⁵ D. A. Tökel, *age.*, s. 25.

harflerin ele alınış nedenlerinin başında harflerin biçimsel özellikleri başta gelir. Başta elif olmak üzere birçok harf, sevgilinin güzelliğini yahut âşığının hâlini anlatmak üzere teşbihlere, oyunlara konu olmuştur. Bu bağlamda, şiiirlerde harflerin bir simge olarak kullanılmasının yanında belli bir varlığa işaret eden bu harfler bir araya gelerek belli kelime ve kavramları oluştururlar, böylece ortaya kelime oyunu dediğimiz sanatı çıkarırlar.

Çün elif kaddinle etdin kâmetim ey serv lâm
Lâ deme billâhi lutf et lâma vasl olsun elif
Hayâli (240/4)

Hayâli'nin boyu, gam yükünü çekmekten iki büküm olmuştur. Burada âşığının boyunun lâ şeklinde olduğu söylenmektedir. Zaten lâ şeklen eğri bir duruşu göstermektedir. Dolayısıyla bu beyitte lâ, beli bükülmüş, eğri ve kambur bir insanı simgelemektedir.⁶

Gitmez o mehin râ gibi hançer kemerinden
Üftâdelerin öldürür âh işte bu-ra sı
Bâkî (508/3)

Bâkî, beyitte sevgilinin kaşlarını râ (؃) harfine benzetir. Şair beyitte geçen 'bu-ra-sı' kelimesini de iki farklı anlama gelebilecek şekilde kullanır ve anlama dayalı olarak oluşturulan kelime oyunlarına güzel bir örnek vermiş olur.

Kelime oyunları esas itibariyle anlamdan veya kelimenin şekil özellikleriyle yapılan oyunlardan ziyade harflerin güzellik unsurlarına benzetilmesiyle ortaya çıkmıştır. Şairler kelime oyunları ile harflerin ve kelimelerin gizemli dünyasında bazen düşündürücü bazen kolayca bulunan bir bilmece misali, orijinal oyunlar yaparak Divan şiiirinde yeni bir sanata kapı açmışlardır.

Harfler kelime oyunlarının temel noktasıdır. Divan şiiirinde pek çok şair harfleri çeşitli şekillerde ve çeşitli manalara gelebilecek biçimlerde kullanmışlardır. Biz de aşağıda çalışmamızın konusu olan kelime oyunlarının temeli olan harfleri, Divan şiiirinde teşbih edildikleri unsurları ve anlamlarını kelime oyunlarına da örnek teşkil edebilecek şekilde beyitler vererek açıklamaya çalıştık. Ayrıca harfleri, teşbih edildikleri unsurlarıyla birlikte bir tablo şeklinde gösterdik.

---

⁶ D. A. Tökel, *age.*, s. 137.

1.1. Elif (ا)

Sevgili, âşık veya diğer bir varlığın herhangi bir özelliğini simgeleme bakımından kendisine en çok başvuru harfi elif'tir.⁷ Edebiyatımızda genellikle elif, düzlüğü, dikliği ve inceliği itibarıyla sevgilinin boyu veya kendisidir.⁸ Elif harfinin aynı zamanda ebced hesabıyla 'bir' rakamına tekabül etmesi, Allah adının elif ile başlaması, elif ile ilgili değişik ve zengin hayallerin oluşmasına sebep olmuştur. Elif, Divan şiirinde âşığın gönül ateşinden yükselen âh dumanına benzetilir. Ayrıca Divan şiirinde elif (ا) şekli itibarıyla sevgilinin burnuna, insana, oka ve yola benzetilmektedir.

Fuzûlî'nin tarîk-i nazma tab'ın müstakîm etmiş
Hayâl-i kâmetin kim bir elifdir i'tidâl üzre
Fuzûlî (256/7)

Fuzûlî, bu beytinde sevgilinin boyunun hayalini bir elif olarak resmetmekte ve elif harfinin doğru bir şekilde oluşunu da göz önünde bulundurarak elif ve boydaki doğruluğun, kendisinin şiirlerindeki doğruluğa da sebebiyet verdiğini söylemektedir.⁹

Sînede sıfır u elif dâğın benden sorman
Kim anun sırrını yürekde olan âh bilir
Necâtî (64/7)

Necâtî'nin bu beytinde, sıfır olarak nitelenen âşığın gönlündeki yaradır. Aynı zamanda elif harfi de âşığın göğsünde bulunan çizik şeklindeki şerha (yarık) olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte dikkat edilirse sıfır (•) ve elif (ا) harfi şekli itibarıyla yan yana geldiğinde âh (•ا) kelimesine işaret ederler.

1.2. Cîm (ج)

Divan şiirinde cîm harfi, kıvrımlı ve çengel biçiminde duruşuyla sevgilinin saçına teşbih edilmiştir. Bir kuş olarak sevgilinin benlerine doğru süzülen âşığın gönlü, sevgilinin tuzak olarak düşünülen saçları tarafından tutulur ve esir edilirdi. Bu durumda sevgilinin çengel biçimli saçları cîm harfine benzetilmiştir.¹⁰

Dün gice Mushaf- ı hüsnün açup fâl eyledüm
Cîm-i zülfün geldi anı devlete dâl eyledüm
Muhibbî (1786/1)

⁷ D. A. Tökel, *age.*, s. 81.

⁸ Amil Çelebioğlu, *Elif Harfiyle İlgili Edebî Hususiyetler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 608.

⁹ D. A. Tökel, *age.*, s. 89.

¹⁰ D. A. Tökel, *age.*, s. 147.

Muhibbî, Kur'an'dan rastgele bir sayfa açarak ilk kelime veya harfe göre insanın içinde bulunduğu durumu yorumlama hadisesine atıfta bulunmakta ve açılan fal sonucu bahtına zülfün (saçın) 'cîm'inin çıktığını söylemektedir. Yine aynı beyitte bu 'cîm'i devlete dâl ettiğini söylemektedir. Burada saçlar hem 'cîm'e ve hem de dâl harfine benzetilmiştir. Dâl harfi aynı zamanda 'delil' anlamına da gelmektedir.¹¹

1.3. Dâl (ذ)

Dâl harfi, Divan şiirinde şekil özellikleri itibariyle bazen âşığın bükülmüş boyuna bazen de kıvrımlı hâli ve çengel gibi duruşuyla sevgilinin saçına benzetilmiştir. Dâl harfi, âşığın ve maşuğun özelliklerine benzetilmesinin yanı sıra 'delil, kanıt' anlamlarına gelebilecek şekilde beyitlerde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Kat'î cevâbı hançer-i ebrû verir velî
Piîçîde zülfî va'de-i ferdâya dâldır
Şeyh Gâlib (89/4)

Burada hem saçların 'dâl' olarak tasavvuru vardır hem de saçların kavuşma için bir delâlet (delil) olduğunu söylemektedir. Çünkü 'dâl' aynı zamanda delil demektir.¹²

1.4. Râ (ر)

Râ harfini Divan şairleri bazı varlıkları anlatmak amacıyla bir benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Râ harfi şekil itibariyle eğri oluşu, kavisli duruşu ile kaşa, hançere, bazen âşığın boyuna bazen de kılıca benzetilmiştir.

Kaşun ol râdur ki yazmış anı kudret kâtibi
Kıl kalemle safha-i hüsnünde ruhsâr üstüne
Bâkî (482/2)

Kaşların en ince olanı makbul olmalı ki şair sevgilinin 'râ'ya benzeyen kaşlarının kudret kalemi tarafından kıl kalemle yazıldığını söylemektedir. İkinci mısradaki 'ruhsâr' kelimesinin 'râ' ile başlayıp 'râ' ile bitmesi de ayrıca sanatkârane bir maharete işaret etmektedir.¹³

¹¹ D. A. Tökel, *age.*, s. 171.

¹² D. A. Tökel, *age.*, s. 155.

¹³ D. A. Tökel, *age.*, s. 171.

1.5. Sîn (س)

Sîn harfî ile ilgili en yaygın benzetmenin diş-sin benzetmesi olduğu söylenebilir. Sîn (س) harfinin baş tarafındaki çıkıntılardan dolayı böyle bir benzetme yapılmıştır. Ayrıca bu çıkıntı bir tarağın dişlerine de benzetilmiştir:

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden
La‘lin öptürmek bu hâletle muhâl olmuş sana
Nedîm (2/7)

Şair, sevgiliye hitaben “dudakların bûse kelimesinin ‘sîn’ harfinin dışından bile yaralanır, bu yüzden senin için dudağını öptürmek imkânsız olmuştur” demektedir. Çok ince bir hayalin yer aldığı bu beyitte şair, bûse (öpücük, بوسه) kelimesindeki ‘sîn’ harfini söz konusu ederek bırakın sevgilinin öpülmeden rahatsız olmasını, bûse kelimesini telaffuz etme eyleminin bile onu rahatsız edeceğini vurgulamaktadır. Burada ‘ısrarak rahatsız etme’ eylemi ‘sîn’ harfindeki dişlerin benzerliği ile ima edilmektedir.¹⁴

1.6. Sad (ص)

Divan şiirinde sad ص harfinin baş kısmı sevgilinin gözüne benzetilir.

Sad ‘aynın mîm ağzın dâl zülfün görelî
Yâ nebî gitmez dilimden bir nefes zikr-i Samed
Rûşenî (II/3)

Bu beyitte şair, değişik harflerle simgeleştirilen varlıklardan bahsederek belli bir kelimenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Divan şiirinde ‘sad’ın göze, ‘mîm’in ağza ve ‘dâl’in saçlara benzetildiği anlayışından yola çıkan şair, peygamberin gözlerini ‘sad’a, ağzını ‘mîm’e ve saçlarını ‘dâl’a benzetmektedir.¹⁵ Dikkat edilecek olursa beyitte geçen harfler birleştirildiğinde ortaya ‘samed’ صمد kelimesi çıkar.

1.7. ‘Ayn (ع)

Ayn harfinin bilhassa baş kısmı (ع) şekil itibarıyla göze benzetilmektedir. Ayn harfinin göz olarak tasavvurunun yanında sevgilinin başka uzuvlarının da değişik harflere benzetilmesi sonucu birtakım kelimeler ortaya çıkmakta ve böylece şair, bu benzetmelerle ortaya çıkan kelimelere işaret ederek kelime oyunları yapmaktadır. Mesela şair elif’i sevgilinin

¹⁴ D. A. Tökel, *age.*, s. 177.

¹⁵ D. A. Tökel, *age.*, s. 179.

boyuna, lam'ı saçlarına, sad'ı gözlerine benzeterek 'âlem عالم kelimesine işaret etmiş ve ortaya çözümleri zevkli bir kelime oyunu çıkmıştır.

Bu çeşm ü kadd ü zülf ü dehân ile sanem
Sensin meğer ki var ise 'âlem dedikleri
Hamdullah Hamdi (CLXXXIII/4)

Görüldüğü üzere şair sevgilinin gözlerini 'ayın'a, boyunu elif'e, ağzını ise mîm'e benzetmiştir. Bu kelimeler birleştiğinde ise ortaya 'âlem عالم kelimesi çıkmaktadır.

1.8. Nûn (ن)

Divan şairleri diğer harflerde olduğu gibi nûn harfini de şekli itibariyle birçok benzetmelerde kullanmışlardır. Nûn harfi genellikle şiirlerde sevgilinin kaşları olarak teşbih edilirken bazen devâta¹⁶, hilâle, kâseye, tırnak izine ve âşığın sevgilinin derdiyle bükülmüş beline teşbih edilir.

Nihâl-i servdür kaddin kaşın nûn ol nihâl üzre
Misâl-i nokta-i nûn hâlin ol müşğîn hilâl üzre
Fuzûlî (256/1)

Şair, bu beyitte sevgilinin boyunu uzunluğu ile serviye, kaşını ise nûn harfine benzetmiştir. Ayrıca nûn (ن) harfinin üzerindeki noktayı da sevgilinin 'ben'ine benzeterek güzel bir hayal kurmuştur. Beyitte geçen 'müşğîn hilâl' ile işaret edilen yine sevgilinin kaşlarıdır. Şair beyitte 'nihâl üzre' diyerek güzel bir kelime oyunu yapmıştır, zira 'nihâl' kelimesinin ilk harfi nûn harfidir ve sevgilinin kaşlarına işaret etmektedir.

1.9. He (ه)

He harfi, şekli itibariyle sevgilinin ağzına, yüzüne, yanağına bazen de aya teşbih edilmiştir.

Tîr-veş burnun elif agzun nişân-ı hâ-yı vakf
Çekmege âşık bin âhı yâ kaşun üstünde med
Lâmi'î Çelebi (13/3)

Beyitte, sevgilinin burnu elif (ل), ağzı he'ye benzetilmiştir. Sevgilinin kaşları ise med işaretine teşbih edilmiştir. Dikkat edilirse harfler sevgilinin güzellik unsurlarına benzetilerek 'âh' kelimesine (ه) işaret edilmiştir.

¹⁶ "Devât: Divit, kalem koymak için uzun madeni sapı ve ucunda bir de hokkası bulunan âlet." Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 31. Baskı, Ankara, 2015, s. 214.

1.10. Lam (ل)

Lam harfî, ucunun kıvrımlı oluşuyla sevgilinin kıvrımlı saçlarına teşbih edilmektedir. Şairler genellikle boyu simgeleyen elif (ل) ve saç simgeleyen lam (ل) harfini kullanmak suretiyle çeşitli mazmunlar yapmaktadırlar. Bu tür beyitlerde harflerin simgelemiş olduğu boy ve saç söylenerek harfler bizzat zikredilmez ve okuyucunun bu simgeleri bildiği farz edilir veya metnin anlaşılması için simgelerin bilinmesi gerekir.¹⁷ Lam (ل) ve elif (ل) birleştiğinde ortaya Lâ (لَا) çıkmaktadır. Lâ kelimesi Divan şiirinde olumsuzluk bildirmektedir.

Vasl-ı ihtimâlin evvel agz-la nefy kıldı
Zülf ile kaddi sonra ol nefyi kıldı te'kid
İbn-i Kemâl (47/4)

Beyitte sevgili önce ağzı ile âşığın kavuşma isteğini reddetmiş, daha sonra zülfü ve kaddi (boy) ile âşığın reddini kuvvetlendirmiştir. Sevgilinin saçının lam, boyunun ise elif'e benzetildiği beyitte söz konusu harfler bir araya geldiğinde ortaya 'lâ' kelimesi çıkar ki bu ibare de 'hayır' anlamına gelir.

1.11. Mîm (م)

Divan şairlerinin benzetme amacıyla sıkça kullandıkları harflerden birisi de mîm harfidir. Mîm harfinin şekil itibarıyla baş kısmının (م) kapalı ve küçük bir daire şeklinde oluşu bu harfin sevgilinin dudağına benzetilmesine sebebiyet vermiştir. Divan şiirinde sevgilinin ağzı mîm (م) harfî gibi daracık, ufak ve hatta bazen 'yok' gibi tasavvur edilir. Aynı zamanda mîm (م) baş kısmından dolayı zerre ve yüzüğe de benzetilmektedir.

Kaş râ kadd elif dehân mîm
Kıldın ey mâh halkı emrüne râm
Bâkî (329/2)

Şair, sevgilinin kaşlarını râ (ر), boyunu elif (ل), ağzını ise mîm'e (م) benzetmiştir; aynı zamanda bu kelimeler birleştirildiğinde râm (رام) kelimesine işaret eder.

1.12. Nokta (.)

Divan şiirinde nokta, küçücük, dar, yuvarlak olarak nitelenen hatta 'yok' gibi tasavvur edilen sevgilinin ağzına benzetilir.

¹⁷ D. A. Tökel, *age.*, s. 189.

Harfler ve Divan Şiiri'nde Benzetildikleri Bazı Unsurlar:

Elif ا	âh, boy, burun, insan, ok, samanyolu, yol
Cîm ج	kâkûl, zülf
Dâl د	boy, zülf
Râ ر	boy, hançer, kaş, kılıç
Sîn س	diş, tarak
Sad ص	Göz
'Ayn ع	göz, nal
Lâm ل	boy, tuzak, zülf
Mîm م	ağız, zerre, yüzük
Nûn ن	boy, devât, hilâl, kâse, kaş, tırnak, izi
He ه	ağız, yüz, yanak, ay
Nokta •	Ağız

2. Emrî Divânî'nda Anlama Dayalı Kelime Oyunları

Divan şiirinde birden fazla anlama gelebilecek kelimeler şiirde tevriyeli kullanılarak kelime oyunları yapılmıştır. Tevriye, birden fazla gerçek anlamı olan bir kelimeyi herkesçe bilinen anlamıyla değil de uzak anlamını kastederek kullanmak sanatıdır.¹⁸ Bu sanatla yapılan kelime oyunları şiiri zevkli hâle getiren biraz üzerinde düşünmeyi sağlayan oyunlardır. Bu tür oyunlara Emrî Divânî'nda da rastlamaktayız. Emrî Divânî'nda "dâl" harfinin tevriyeli kullanımıyla oluşturulan birtakım kelime oyunlarına çalışmamızda yer verdik, elbette ki usta şair Emrî'nin Divânî'nda bizim tespitte muvaffak olmadığımız bu şekilde yazılmış pek çok orijinal beyitler vardır. Fakat kudretimizin yettiği kadar bizler de aşağıdaki beyitleri açıklamaya çalıştık.

Dâl iden kaddüni zülfün gibi kimdür dir isen
Başdan zülf-i hamîden dir imiş ben dâlem (G. 329/2)¹⁹

¹⁸ İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 184.

¹⁹ M. A. Yekta Saraç, *Emrî Divânî*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 188.

“Ey sevgili! Boyumu senin dâl (د) harfine benzeyen zülfün gibi dâl eyleyen kimdir diye sorarsan, en başından bükülmüş zülfün ben dâl'im, diyormuş.”

Dâl kelimesi Divan şiirinde sevgilinin derdiyle bükülmüş âşığın boyuna benzetilir ki dâl (د) harfi de şekil itibariyle büküktür. Beyitte âşığın boyu dâl (د) harfine benzetilmiştir. Âşığın boyunu, sevgilinin dâl harfine benzeyen zülfü gibi dâl harfine çeviren yine sevgilinin dâl harfine benzeyen zülfüdür, ikinci mısradaki geçen ‘dâlem’ kelimesi ise iki anlam içermektedir. Buradaki ‘dâlem’ kelimesinin içerdiği anlamlar ise dâl (د) harfinin içerdiği iki anlamda gizlidir. Sevgilinin zülfü büküktür, bükülmüş zülûf de Divan şiirinde dâl harfine benzetilir. Aslında âşığın boyunu dâl harfine çeviren yine sevgilinin dâl harfine benzeyen zülfüdür. Dâl harfi delil, kanıt anlamlarına da gelmektedir. Âşığın boyunun, sevgilinin saçını gibi dâl harfine benzemesine kanıt ise yine sevgilinin bükülmüş dâl harfine benzeyen zülfüdür. İlk anlamda bükülmüş zülûf ile boy aynı şekildedirler ve dâlem kelimesi ile bükülmüş zülûf kastedilir. İkinci anlamda ise bükülmüş zülûf âşığın bükülmüş boyunun kanıtıdır; çünkü âşığın boyu gibi büküktür.

Kadd-i yârun Emriyâ abdâlı olmuşdur ‘âlem
Başı üzre na‘l kesdüğü degül mi ana dâl (G. 301/5)²⁰

“Ey Emri! Âlem sevgilinin boyunun abdalı (dervişi) olmuştur. Bu yüzden başının üzerinde na‘l kesmiş iki büküm dâl hâlinindedir.”

Na‘l kesmek, damga vurmak anlamına gelmektedir. Eski devirlerde insanlar hayvanları ateşte kızdırılmış nal ile damgalarlarmış. Beyitte ise bu kelime damga vurmak anlamında kullanılmıştır. Abdallar da bazen vücutlarına nal şeklinde tenekeler tutturlarmış.²¹ Abdal kelimesi, değiştirmek, karşılık anlamlarına gelen ‘bedel’in çoğuludur. Nefislerini ruhlarına karşılık vermeleri, diledikleri zaman diledikleri yerde görülebilmeleri ile Hak âşıklarının bir bölümüne abdal denmiştir. Bu kimseler Hak âşığı, az yiyen, az konuşan, boyunları bükük, alçak gönüllü kimselerdir. Âlem sevgilinin derdiyle iki büküm dâl harfi gibi olmuştur ve bu şekliyle na‘l kesmiş bir abdala benzetilmiştir. Dâl harfi Divan şiirinde sevgilinin derdiyle bükülmüş âşığın boyuna benzetilmiştir. Âlem de sevgilinin derdiyle boyu bükülmüş dâl harfine dönmüştür ve tıpkı bir dervişi

²⁰ Bu makalede parantez içerisinde beyit numarasıyla gösterilen beyitler, şu kaynaktan alınmıştır: “M. A. Yekta Saraç, *Emri Divanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002”. Bu alıntılar sayıca fazla olduğundan bu yola başvurulmuştur.

²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 12. Baskı, LM Yayınları, İstanbul, 2003, s. 362.

anımsatmaktadır. Dâl harfi şekil itibariyle aynı zamanda nala benzemektedir. Âlemin nal kesmiş bir derviş olması da dâl harfinin nal şekli gibi olmasına işaret sayılabilir.

Harf-gîr olmaz idün ey zâhid
Lâm-ı zülfi gamıyla dâl olsan (G. 288/2)²²

“Ey zâhid! Sen sevgilinin lâm harfine benzeyen zülfünün gamıyla dâl olsan her işte ayıp, noksan arayanlardan olmazdın.” Zâhid, kaba sofu anlamlarına gelmektedir. Bu kişiler Allah'ın buyruklarını eksiksiz yerine getirirler ve şüpheli şeylerden kaçınırlar. Bunlar katı ve kuralcıdırlar, ilim ve iman sadece dış görünüşünü anlayan derine inmesini bilmeyen kişilerdir. Âşık ve zâhid birbirinden farklıdır. Zâhid olanın tek isteği cennettir, âşık gibi güzellikleri göremez. Zâhidler kuralcılıkları ile insanlarda kusur ararlar. Şair beyitte zahide seslenir, eğer sen sevgilinin lâm harfine benzeyen gamıyla, derdiyle dâl harfi gibi olsan her işte kusur aramazdın. Divan şiirinde sevgilinin zülfü lam (ل) harfine benzetilmektedir ve sevgilinin derdiyle bükülen âşığın boyu da dâl (د) harfine benzetilir. Zâhid eğer ki sevgilinin lâm harfine benzeyen zülfünün derdine düşseydi, bu dertle boyu dâl harfi gibi bükülseydi aşkı tadar, güzelliklerin farkına varır, âşıkta hiçbir kusur aramazdı.

Yüzün görmüş yine miskîn saçun âşüfte-hâl olmuş
Perişân eylemiş kendün bükilmiş kaddi dâl olmuş (G. 231/1)

“Ey sevgili! Zavallı saçın yüzünü görünce aşkından deli olmuş, perişan bir hâlde boynunu bükmüş, dâl harfi gibi olmuştur.”

Beyitte sevgilinin saçı kişileştirilmiştir. Sevgilinin yüzünü gören saç perişan bir hâlde, boyu da dâl harfine dönüşmüştür. Saç teli şekil itibariyle uzun incedir ve bu sebeple saç, boy olarak tasvir edilirken klasik şiirde sevgilinin zülfü dâl (د) harfine de benzetilmektedir. Saç (sevgilinin zülfü) yüzün bir süsü olarak düşünülürse aslında saç bulunduğu yere âşık fakat arkadaşdır, sevgili saçını yüzünün önüne getirince ona âşık olan saç da perişan hâle gelir.

Zamâne halkını zencîre dizdüğine saçun
Hamîde kâkülün ey yâr bana dâl yiter (G. 189/4)

“Ey sevgili! Zamanın halkını, saçının zincire vurması için dâl harfine benzeyen bükülmüş zülfün yeter.”

²² G., kısaltmaları, gazeli ifade etmektedir.

Kâkül, alna düşen kısa saç demeti, perçem, demektir.²³ Şair sevgilinin saçının, zamanın halkını zincire vurduğunu söylemektedir. Zamanın halkını zincire vurması insanların ona bağlanması, onun tutkunu olması anlamına gelmektedir. Kişi nasıl zincire vurulur, özgürlüğü elinden alınır, tutsak edilirse sevgilinin saçları da âşıkları, zamanın halkını tutsak eder ve bu tutsaklığa sevgilinin dâl harfine benzeyen kâkülü yeterlidir.

Zülfüne dil bağlamış âşüfte vü miskînünem
Ehl-i derd olduğuma kadd-i hamîdem dâldür (G. 104/2)

“Ey sevgili senin saçlarına gönül bağlamış, seni çılgıncasına seven, perişan, zavallı biriyim. Derdinle boyum iki büküm dâl harfi gibi olmuştur, dert ehli olduğuma bükülmüş boyum delildir.”

Âşık sevgilinin saçlarına gönül bağlamıştır ve âşığın sevgiliye olan aşkı onu zavallı perişan bir hâle getirmiştir. Bu mısradaki geçen sevgilinin ‘saçlarına gönül bağlamak’ deyişi, bizlere Divan şiirinde bir geleneği hatırlatmaktadır. Divan şiirinde âşığın gönlü sevgilinin saçlarında asılıdır.

Câna ok çekdüğü-çün âh elif yâd itdüm
Dâl-ı zülfi dile sarf olduğuna kaddüm dâl (G. 312/4)

“Cana ok çektiği (attığı) için âh elifini hatırladım. Senin dâl harfine benzeyen zülfün için gönlümün tükenmesiyle boyum dâl harfi gibi oldu.”

Âh, Divan şiirinde âşığın aşk ateşiyle yanan gönlünden çıkan dumandır. Bu duman uzun ince bir şekilde gökyüzüne yükselir, öyle ki Allah katına ulaşır. Âh, bu hâliyle Divan şiirinde elif (ل) harfine benzetilir. Şair beyitte elif (ل) harfini de bir ‘ok’a benzetmiştir, aynı zamanda âh (اھ) kelimesi de bir elif (ل) ve bir he (ه) harfi ile yazılır ve bu kelimedeki elif (ل) harfi şeklen bir oku andırır. Şair âh elifinin canına ok çektiğini söyler ve bunu yâd eder, burada âşığın âh’ı vardır, aynı zamanda bu âh, mazlumun âh’ı, cana ok çekilmesi ibaresiyle de gönlün kırılması, vurulması olarak da düşünülebilir.

3. Emrî Divânı’nda Şekle Dayalı Kelime Oyunları

3.1. Kelimelerin Şekil Özelliklerine Göre Yapılan Kelime Oyunları

Çalışmamızın bu bölümünde kısa da olsa Emrî Divânı’nda yer alan bazı kelimelerin şekil özelliklerine göre yapılan kelime oyunlarına yer verdik. Kelimelerin şekil özelliklerine göre yapılan kelime oyunlarında

²³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, 4. Baskı, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2011, s. 1542.

şairler kelimedeki yer alan heceleri veya harfleri bazen sevgilinin güzellik unsurlarına bazen de birtakım başka unsurlara benzeterek kelimeyi oluştururlar veya kelime içinde yer alan harfler aracılığı ile kelime oyunu yaparlar. Bu tip kelime oyunlarında kelime gizlenmez, kelimeye işaret edilir, kelimedeki yer alan harfler veya heceler aracılığı ile kelime oluşturulur ve kelimenin içinde yer alan harfler birtakım unsurlara benzetilir veya âşığın ya da maşuğun hâlini tasvirde kullanılır. Aşağıda Emrî Divanı'ndan bu şekilde oluşturulmuş kelime oyunlarına yer verdik. Eminiz ki açıklamaya çalıştığımız kelimenin şekline dayalı bu kelime oyunları, verilen örneklerle daha iyi anlaşılacaktır.

Mîm-i dehânunı göricek âh idüp didüm
Bu serv-i gül-'izâr 'aceb nice mâh ola (G. 6/3)

“Ey sevgili! Senin mîm'e benzer ağzını görünce âh ettim, acaba bu gül yanaklı servi güzellikte nasıl bir aydır?”

Şair sevgilisinin ağzını, mîm'e benzetmiştir. Divan şiirinde sevgilinin ağzı küçüklük bakımından nokta veya mîm'e benzetilmektedir. Şair sevgilinin ağzını görünce âh eder. Âh, Divan şiirinde âşığın gönlünde yanıp tutuşan aşk ateşinin dumanıdır. Bu aşk ateşinin dumanı ise göklere, Allah katına kadar yükselir. Beytin ikinci mısraında ise sevgilinin boyu, uzunluğu bakımından serviye benzetilmiştir. Sevgilinin yanağı ise rengi, kokusu ve güzelliği ile güle benzetilmiştir. Şair bu servi boylu gül yanaklı güzeli aynı zamanda bir aya benzetmiştir. Dikkat edilecek olursa, beyitte geçen sevgilinin ağzının benzetildiği mîm (م) harfi ve âh kelimesi birleştirildiğinde ortaya 'mâh' (ماه) kelimesi çıkmaktadır.

Bir yire gelmedük n'idem iki elif gibi
Ol nâz içinde aldı beni altına belâ (G. 3/3)

“Ey sevgili, ne yapayım ki, iki elif gibi bir araya gelemedik. O naz seni içine, o bela ise beni altına aldı.”

Bilindiği üzere iki elif harfinin, yazım kuralları çerçevesinde bir araya gelmesi mümkün değildir. Beyitte âşık, sevgilisi ile bir araya gelemediklerini belirtmektedir. Şair, âşık ve sevgiliyi iki elif harfine benzetmiş, elif harflerinin ayrılığını da iki ayrı kelime içerisinde yazılan elif harflerinin tanımlaıyla belirtmiştir; aynı zamanda bu ayrılığı âşık ve maşuğun ayrılığı olarak hayal etmiştir. İkinci mısraında ise sevgilinin naz içinde, âşığın ise belalar altında olduğu belirtilmiştir. Bilindiği gibi sevgili nazlıdır ve âşığa naz eder, bu durumda ise âşık belalar altında ezilir. Beyitte sevgilinin naz içinde oluşu naz (ناز) kelimesindeki elif (ل) harfiyle, âşığın bela altında

ezilmesi ise bela (بلا) kelimesinin içinde yer alan elif (ل) harfi ile betimlenmiştir.

Gizlendi kaldı ebr-i siyâh içre mîm ü hâ
Meh safhasında müşg ile yazdun çü hâ vü tâ (G. 7/1)

“Ay yüzünde misk kokularıyla ha ve tı harflerini yazdığın için mîm ve he harfleri siyah bulut içinde gizlendi kaldı.”

Beyitte geçen ha (ح) ve tı (ط) harfleri birleştirildiğinde ortaya hatt (خط) sözcüğü çıkmaktadır. Hatt, sevgilinin yüzündeki siyah ayva tüyeleridir.

Beyitte şair, sevgilinin yüzünü ‘meh’ yani ‘ay’ a benzetmiştir. Sevgilinin yüzünü misk kokusuyla hatt çevrelediği için sevgilinin aya benzer yüzünde mîm ve he harfleri siyah bulut içinde gizlenmiştir.

Hatt-ı siyâh haddüni kuşatdığın görüp
Yılan kuşandı reşkden ol zâ vü lâm ü fâ (G. 7/2)

“Sevgilinin yanağını siyah ayva tüyünün (hatt) çevrelediğini görünce yılan kıskanıp ze (ز), lam (ل), ve fe (ف) harflerini kendine doladı.”

Beyitte sevgilinin zülfü bir yılan benzetilmiştir. Zülûf, sevgilinin alınının iki yanından sarkan saçıdır. Bu saçlar şekil ve renk bakımından yılan ile teşbih edilmiştir. Yılan, sevgilinin yanağındaki siyah ayva tüyünü kıskanıp kendine doladığı ze (ز), lam (ل) ve fe (ف) harfleri yine teşbih edildiği zülûf (زلف) kelimesine işaret etmektedir.

Zülf ü ruhuna sünbül ü gülzâr benzemez
Ey gül-‘izâr goncada yokdur bu lâm u bâ (G. 7/3)

“Ey gül yanaklı sevgili! Sümbül zülfüne, gül bahçesi de yanağına benzemez. Bu lam (ل) ve bu be (ب) harfleri goncada yoktur.”

Divan şiirinde sevgilinin yanağı kırmızılığı ile güle, saçı ise sümbül çiçeğine benzetilir. Şair sevgilisinin saçının sümbülden, yanağının ise gül bahçesinden daha güzel olduğunu ima eder. Beyitte geçen lam (ل) ve be (ب) harflerinin yazımı leb (لب) sözcüğünü verir ki bu sevgilinin dudağıdır. Divan şiirinde gonca küçüklüğü, güzelliği ile sevgilinin dudağına benzetilir.

Zülf-i pîçîden ki la‘l- i dūr- feşân üstündedür
Ey elif-kad benzer ol cîme ki cân üstündedür (G. 126/1)

“Ey sevgili! Bükülmüş zülfün ki inci saçan la‘l taşı üstündedir. Boyu elif harfine benzeyen güzel, o cîm ki can üstündedir.”

Şair beyitte sevgilinin yanağını inciler saçan la'l taşına benzetmiştir. La'l taşı, kırmızı değerli bir taştır ve rengi itibariyle sevgilinin yanağına benzetilir. Sevgilinin yanağı inciler saçan la'l taşına benzetilir ve onun cîm (ج) harfine benzeyen zülfü (saç) de bu yanağın üstündedir. Divan şiirinde sevgilinin zülfü bükülmüş, kıvrılmış hâliyle cîm (ج) harfine benzetilir. Dikkat edilirse 'cân' (جان) kelimesinin ilk harfi cîm (ج) harfidir. Buradan anlaşılacağı üzere âşığın 'cân'ı üzerinde yer alan sevgilinin cîm harfine benzer zülfüdür.

3.2. Harflerin Şekil Özelliklerine Göre Yapılan Kelime Oyunları

Emrî, Divan şiirinde muamma (İran'da gelişmiş, kendine özgü kuralları, terimleri olan bir bilmece türüdür.) ustalarından biridir. O, sanatında İranlı şairleri geçecek kadar başarı göstermiştir. Muammaya göre çok daha basit olan kelime oyunları, genellikle sevgilinin güzellik unsurlarının veya çeşitli nesnelere Arap alfabesine benzetilmesi ile yapılan bir sanattır. Kelime oyunlarında şair, beyitte bir kelime gizleyerek veya benzetmelerden yararlanarak bir harfe yahut kelimeye işaret eder. Şair, derdini anlatırken aynı zamanda kelime oyunları ile şiirini daha da güzelleştirir. Emrî, muammadaki ustalığı ile bu sanata benzerliği olan kelime oyunlarında da başarılı bir şairdir. Emrî, kelime oyunları ile Divan şiirine yeni bir renk katmıştır. Yeni bir hayal dünyasının zevkli ve eğlenceli bir yönünü beyitlerinde bu sanata yer vererek ortaya koymuştur. Biz de bu çalışmamızda usta şair Emrî'nin Divan'ında yer alan kelime oyunlarını tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızın bel kemiğini oluşturan kısım bu bölümdür. Çalışmamızın diğer bölümlerinde Emrî Divan'ında yer alan, tevriye sanatıyla ve kelimelerin şekil özellikleri ile yapılan kelime oyunlarına kısa da olsa yer verdik. Çünkü kelime oyunları, esas itibariyle anlamdan veya kelimenin şekil özellikleriyle yapılan oyunlardan ziyade harfler, güzellik unsurlarına benzetilerek beyitte bir kelime veya harfe işaret edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Biz de Emrî Divan'ında bu şekilde oluşturulmuş örnekleri tespite ve açıklamaya gayret ettik.

Leb açdı kamet ü dehen ü kaşlarun gönül
Vasf eyledi didi elif ü mîm ü râ vü yâ (G. 7/4)

“Ey sevgili! Gönül senin ağzını, boyunu, kaşlarını görünce ağzını açtı ve onları elif (ل), mîm (م), râ (ر) ve ya (ی) harflerine benzetti.”

Şair burada sevgilisine seslenmektedir ve sevgilinin boyunu, kaşlarını, ağzını görünce gönlünün onları elif (ل), mîm (م) ve ye (ی) harflerine benzettiğini söylemektedir. Burada 'gönlün ağzını açması' ifadesiyle gönlün kişileştirilerek teşhis sanatı yapıldığını görmekteyiz. Burada dikkat edilirse

bu harfler yan yana geldiğinde ortaya şairin adı çıkmaktadır, elif (ل), mîm (م), râ (ر), ya (ى) = امرى Emrî.

Zülf ü kadd ü fem ü çeşm ü kaşını bîninle
Dil görüp dâm-ı ‘anâ didi vü cânda ma‘anâ (G. 21/2)

“Ey sevgili! Gönül senin saçını, boyunu, ağzını, gözünü, kaşını görünce meşakkatli bir tuzak dedi can da bize de zahmetlidir dedi.”

Âşığın gönlü sevgilinin saçını, boyunu, ağzını, kaşını ve gözünü görünce bunların kendisi için zahmet veren, tehlikeli bir tuzak olduğunu söyler ve can da sevgilinin bu güzelliklerinin kendisi için de meşakkatli olduğunu ifade eder. Dam kelimesi, tuzak, ağ anlamlarına gelmektedir. Âşık için sevgilinin saçı, dudağı, ağzı ona bir tuzaktır. Âşığın gönlü bu tuzağa bilerek ve isteyerek düşer, bu tuzak onu içine çeker ve ondan kurtulamaz, aslında âşığın gönlü kurtulmak istemez. Sevgilinin gözü, kaşı ve burnu da can için meşakkat veren, zahmet veren unsurlardır. Sevgilinin bu güzellikleri ‘cânî’ yaralar ve ona acı verir. Beyitte yer alan kelime oyunu biraz dikkat edildiğinde hemen göze çarpmaktadır. Sevgilinin gönle tuzak olan saçının, boyunun ve ağzının Divan şiirinde sırasıyla dâl د ,elif ا , mîm م harflerine benzetildiğini düşünürsek bu harfler yan yana geldiğinde ortaya dam (dam, tuzak) kelimesinin çıktığı görülür. İkinci olarak ise beyitte geçen sevgilinin gözünün, kaşının ve burnunun yine sırasıyla Divan şiirinde ayın (ع), râ (ر) elif (ل) harfleriyle teşbih edildiği düşünülürse karşımıza ‘anâ (zahmet) kelimesi çıkmaktadır.

Râ kaşunda güzelüm sad gözün nakşını gel
Bana göster dimiş idüm hele gösterdi rızâ (G. 21/3)

“Kaşı râ harfine, gözleri sad harfine benzeyen sevgiliye gel, bana nakşını (sevgilinin yüzü) göster dedim o da rıza gösterdi (kabul etti).”

Nakış kelimesi, resim, süsleme sanatı anlamına gelmektedir. Eski devirlerde boyalı resimlere de nakış denilirmiş. Bazen nakış kelimesinin yazı anlamında da kullanıldığı olmuştur. Divan şiirinde ise nakış kelimesi sevgilinin saçı, ayva tüyü ve benlerle dolu yüzü anlamında kullanılmaktadır.²⁴ Şair de beyitte sevgilinin yüzünü bir nakşa, resme benzetmiş ve nakış kelimesini sevgilinin benli yüzü olarak kullanmıştır. Beyitte şair, sevgilinin gözünü sad (ص) harfine, kaşını râ (ر) harfine benzetmektedir.

²⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 12. Baskı, LM Yayınları, İstanbul, 2003, s. 361.

Göster Emrî kuluna zülf ile çeşm ü kaddüni
K'anları vasf ide vü eyleye sen şâha du'â (G. 21/5)

“Ey sevgili! Emrî kuluna zülfünü (saç), çeşmini (göz), kaddini (boy) göster ki bu güzelliklerini överek senin gibi bir padişah için Allah'a dua etsin.”

Şair sevgiliyi bir padişah olarak nitelemiştir, kendisini de onun bir kulu olarak görmektedir. Sevgiliden kendisine saçını, boyunu, gözünü göstermesini istemektedir ki bu güzellikleri överek Allah'a onun için dua etsin. Divan şiirinde sevgilinin saç (س) dâl harfine, gözü (ع) ayın harfine, boyu (ل) elif harfine benzetilmektedir. Beyitte geçen sevgilinin zülfü, çeşmi, kaddi sırasıyla (س) dâl, (ع) ayın, (ل) elif harflerini temsil etmektedir. Bu harfler bir araya getirildiğinde ortaya (س-ع-ل) dua kelimesi çıkmaktadır.

Nûn oldı kâmetüm ten-i mihnet-keşîde zâr
Peyveste kaşun eyledi ben hastayı nizâr (G. 77/1)

“Ey sevgili! Bedenim senin derdini çekerek inlediği için boyum nûn harfi gibi oldu. Yan yana duran kaşların ise benim gibi bir hastayı zayıf kıldı.”

Âşık sevgilisinin gamını ve kederini çekmekten boyunun nûn harfi gibi büküldüğünü söylemektedir. İkinci mısradaki ise âşık, sevgilinin peyveste (bitişik) kaşlarının kendisini hasta ettiğini söylemiştir. Burada geçen sevgilinin peyveste kaşları bizlere sevgilinin kaşlarının aslında çatık olduğu düşüncesini vermektedir; öyle ki insanlar kıvdıklarında kaşlarını hafifçe birleştirirler. Bu durumda sevgilinin âşığa kızmış olduğunu ve zaten hasta olan âşığın sevgilinin bu tavrıyla iyice zayıf düştüğünü anlatır. Nûn ve zâr bir araya geldiğinde nizâr sözcüğü ortaya çıkar.

Derd-i dilber 'âşîka râ kaşlu bir mahbûbdur
İki dâl anun iki zülf-i 'abîr-efşândur (G. 106/3)

“O güzelin derdi âşığa râ (ر) kaşlı bir sevgilidir. O sevgilinin mis kokular saçan iki zülfü de iki dâl harfidir.”

Sevgili âşığın en güzel derdidir ve âşık bundan hoşnuttur, bu dert onun için en sevgilidir. Beyitte sevgilinin misk kokular saçan iki zülfü (saç) de iki dâl harfine benzetilmiştir. Zülûf sevgilinin yüzünün iki tarafından sarkan saçdır ve bu saçlar şekil itibarıyla hafif büküktür. Bu hâliyle zülûf, Divan şiirinde dâl harfine benzetilmiştir. Sevgilinin saçının ise misk kokular saçması, Divan şiirinde sevgilinin saçlarının sümbüle benzetilmesi ve bu

durumda çok güzel kokuyor olması şeklinde düşünülebilir. İki dâl ile ra harfleri derd kelimesini verir.

Yüzün levhindeki sıfır-ı dehânunla elif bînün
Cemâl-i hüsnünün ey mâh-çihre birin on itmiş (G. 230/2)

“Ey ay yüzlü sevgili! Yüzünün güzelliğini yine yüzünün levhindeki (üzerine bir yazılabilen nesne) sıfıra benzeyen ağzın ve elif harfine benzeyen burnun birken on etmiş.”

Sıfır sözcüğü iki anlama gelmektedir, birincisi sayı olarak sıfır, ikincisi ise hiç anlamına gelen sıfırdır. Beyitte geçen levh, üzerine bir şey yazılabilen nesne anlamındadır. Şair sevgilinin yüzünü levhe ve aya benzetmiştir. Sevgilinin ay yüzüne âdeta burnu ve ağzı yazılmış, bunların bir arada olması ise sevgilinin güzelliğini on kat birden arttırmıştır. Dikkat edilecek olursa beyitte geçen sevgilinin burnuna benzetilen elif harfi şekil bakımından bir (1) rakamına benzemektedir. Sevgilinin küçücük ağzının da sıfır rakamı gibi teşbih edildiği düşünülürse bu ikisi yan yana geldiğinde karşımıza ikinci mısra da geçen on (۱۰) rakamı çıkar. Böylece şair ‘birin on etmek’ ifadesiyle on kelimesinin hem benzetmelerle yazılışına hem de söylenişine işaret etmiştir.

Duhânı âhımın memdûd elif kadd-i hamîdem nûn
Gel ey cân gitme bir dem kim hayâtumdan bir ân kalmuş
(G. 233/3)

“Ey sevgili! Ahımın dumanı çekilmiş bir elif harfine, bükülmüş boyum ise nûn harfine benzer. Sevgilim ömrümün kalan şu kısacık diliminde gel gitme, beni terk etme.”

İkinci mısra da âşık sevgiliden bir ‘an’lık ömründe kendisini terk etmemesini istemektedir. Aslında âşığın gönül ateşinden çıkan ve göklere ulaşan ahının (elif), bükülmüş nûn harfine dönüşmüş boyunun sebebi sevgilinin âşığı terk etmek istemesinden kaynaklanır. Beyitte dikkat edilecek olursa ‘ân’ sözcüğündeki elif harfi âşığın ahının dumanı, nûn harfi ise âşığın sevgilinin derdiyle iki büküm olmuş boyudur. Bu iki harf yan yana geldiğinde ortaya ‘ân’ (ان) sözcüğü çıkmaktadır.

Kâküli cîm anun kaddi elif kaşları nûn
Ne diyem ana ki başdan ayağa cân olmuş (G. 242/4)

“Sevgilinin saçı cîm, boyu elif, kaşları nûn harfine benzer, ne denilebilir ki baştan ayağa cân olmuş.”

Bu beyitte, âşık sevgilinin saçını cîm (ج) harfine, boyunu elif (ل) harfine, kaşlarını ise nûn (ن) harfine benzetmiştir. Bu harfler ise ikinci mısradaki geçen “جان” sözcüğüne işaret etmektedir. Sevgili bu hâliyle baştan ayağa ‘cân’dır, âşığın canıdır, nitekim “canân” sözcüğü de bu sözcükten türemiştir.

‘Âlem-i vaslda çeşm ü kad ü zülf ü femi gör
Bakma dünyâyâ bu ‘âlemedür Emrî ‘âlem (G. 329/5)

“Ey Emri! Âlemi görmek için bu dünyaya bakma, asıl âlemi görmek istersen sevgiliye kavuştuğunda onun gözüne, boyuna, saçına, ağzına bak.”

Beyitte şair sevgiliye kavuşmada gerçek güzelliği bulunduğunu söyleyerek bu dünyayı önemsemez. Gerçek âlem, güzelliğin hakikati sevgilinin gözünde, boyunda, saçında, ağzındadır ve âlemi görmek istiyorsa âşık sevgilinin yüzüne bakmalıdır. Beyitte geçen çeşm, kad, zülf, fem ve ‘âlem sözcüklerine dikkat edilmelidir. Divan şiirinde çeşm (sevgilinin gözü) ayın harfine, kad (sevgilinin boyu) elif harfine, zülûf (sevgilinin saç) lâm harfine, fem (sevgilinin dudağı) mîm harfine benzetilir. Bu harfler bir araya getirildiğinde ise beyitte geçen ‘âlem (عالم) sözcüğü ortaya çıkmaktadır.

Beni sen hecr-i miyânunla nizâr eylersin
Gizleyüp kaşlarınun nûnını zâr eylersin (G. 387/1)

“Ey sevgili senin incecik belinin ayrılığı beni zayıf düşürdü, nûn (ن) harfine benzeyen kaşlarını da benden gizlemen beni inletti .”

Divan şiirinde sevgilinin beli yok denilebilecek kadar incedir. Bu nedenle âşık sevgilisinin belini göremez ve bu âşığı sevgilinin beli gibi inceltir, zayıflatır. Sevgilinin bir de nûn ن harfine benzeyen kaşlarını âşıktan gizlemesi âşığı inletir yani âşığı zâr eder. Dikkat edilecek olursa beyitte geçen sevgilinin kaşlarına benzeyen nûn harfi ve zâr kelimesi bir araya getirildiğinde karşımıza nizâr (نزار) kelimesi çıkmaktadır. Nûn kaşlarından ayrı olunca da zâr kelimesi ortaya çıkar.

Gösterürsin ile şol çeşm ü kadd ü râ kaşını
‘Âşıka ‘arz-ı cemâl itmege ‘âr eylersin (G. 387/1)

“Ey sevgili, sen ayın harfine benzer gözünü, elif harfine benzer boyunu, râ harfine benzeyen kaşını başkalarına gösterirsin, lakin âşığına güzelliğini göstermeye utanırsın.”

Şiirde âşık sevdiğine yakınmaktadır. Sevgili yüzünü ele gösterir ancak âşığa göstermeye utanır. Bu şiir aslında iki farklı anlamı ihtiva edebilir. İlk anlam, sevgili de âşığı sevmekte lakin insan sevdiğine yüzünü göstermeye

utanır, bu yüzden sevgili yüzünü âşığa göstermeye çekinir; ikinci anlam ise sevgili âşığı istemediği için ona yüzünü göstermemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere beyit hem olumlu hem de olumsuz olmak üzere iki anlam içermektedir. Çeşm, kad ve kaş bir araya gelince de âr ortaya çıkar.

Çeşm ü hâlünü idüp zülf ü ‘izârunda nihân
Dâr-ı dünyâyı bu miskînüne dar eylersin (G. 387/4)

“Ey sevgili! Yanağına dökülen saçının altında gözünü ve benini gizlersin. Bu zavallıya bu dünyayı dar edersin.”

Sevgilinin zülfü yanağına dökülen iki saç lülesidir. Sevgili yanağına dökülen bu zülflerinin altında gözünü ve benini adeta gizler. Bu durum ise âşığa içinde bulunduğu şu dünyayı dar eder. Beyitte geçen عذار (yanak) sözcüğündeki ayın harfi sevgilinin gözüdür ve zel harfinin noktası sevgilinin benidir. İzâr kelimesindeki ayın ve nokta gizlenince de dâr kelimesi kalır.

Elif kaddini ol servün ne denlü vasf iderlerse
Dehâmı sıfır ey Emrî anun ider birisin on (G. 390/5)

“Ey Emri! Sevgilinin elif harfine benzeyen o boyunu ne kadar servi gibi niteleyip öyle överlerse onun sıfır rakamına benzeyen küçükük ağzı da onun güzelliğini bir iken on eder, ona katlar.”

Sevgilinin elif harfine benzeyen boyunun yanına bir de o küçükük sıfır (٥) rakamına benzeyen ağzı gelince o güzelin güzelliği on kat artmıştır. Burada elif harfi şekil itibariyle “bir” sayısına benzer, sevgilinin ağzı da sıfır (٥) rakamı olarak nitelendiğine göre bu iki benzetme ögesi yan yana geldiğinde ortaya (1.) on rakamı çıkar.

Zülf ü kadd ü ebrûn ile sıfır-ı dehenündür
Ey cân tabîbi bu benüm derdüme çâre (G. 505/4)

“Ey canımın tabibi! Benim derdimin çaresi senin saçın, boyun, kaşın ve sıfır rakamı gibi küçükük ağzındır.”

Sevgili âşığın canının tabibidir, onun derdini bilen ve tek çare olandır. Âşığın derdinin ilacı da sevgilinin saçı, kaş, boyu ve küçükük ağzıdır. Sevgili hem tabiptir hem ilaçtır. Âşığın hâlinde anlayan hekim de sevgilidir, derdine çare de yine sevgilinin ta kendisidir. Beyitte sevgilinin ağzı (٥) sıfır rakamına benzetilmiştir. Sıfır rakamı sayı olarak “sıfır” anlamına geldiği gibi “hiç” anlamına da gelmektedir. Sıfır (٥) şekli ve içerdiği anlamlar dolayısıyla sevgilinin yok denecek kadar küçükük ağzına benzetilmiştir. Beyitte âşığın derdinin ilaçları olan zülûf, kaş, boy ve ağzın

tekâbül ettiği cîm (ج), râ (ر), elif (ل) harfleri ve sıfır (٠) düşünüldüğünde ortaya “çare” (چاره) kelimesi çıkmaktadır.

Kodı zülf üstüne barmak didüm el virmek ola
Döndi ‘aks eyledi bildüm ki didi remz ile lâ (Mukatta 6/1)

“Sevgili parmağını saçına doladı, sandım ki bana elini verecek, evet diyecek; fakat döndü, tam tersini işaret ederek ‘hayır’ dedi.”

Sevgili parmağını saçına koyarak âşığa dönmüştür ve ona hayır demiştir. Aslında sevgilinin parmağını saçına dolması olumlu bir cevap ihtiva eder, bir naz hareketidir; ancak sevgili âşığa tam tersini işaret ederek hayır demiştir. Divan şiirinde lâ (ل) harfi sevgilinin zülfüne benzetilmektedir. Aynı zamanda olumsuzluk edatıdır. Sevgili elini saçına doladığında âşık, sevgili elini verecek sanmış fakat sevgili ‘aks ederek ona eliyle olumsuz bir işaret vermiştir. Beyitte dikkat edilecek olursa şair sevgilinin eliyle yaptığı işareti lâ ile ifade etmiştir. Burada lâ’nın olumsuz bir anlam ifade etmesinin yanı sıra şekil itibariyle ele benzemesine de değinilmiştir. Lâ’nın şekli sanki kişinin, iki parmağını olumsuzluk içeren çapraz şekilde tutmasına da benzemektedir. Bu olumsuzluk işareti başparmak ve orta parmağın bir araya gelmesi ile yapılmaktadır. Böylece elini saçlarına dolayan sevgili lâ ile gizliden işaret yoluyla âşığı reddetmiştir.

‘Âlem ol çeşm ü o bînî vü zülf ü femdedür
Yohsa ey sūfi bu dünyâda ne ‘âlem vardur (G. 329/5)

“Ey sufi, sen bu dünyada âlemi arama âlem sevgilinin gözü, burnu, saçı ve ağzındadır.”

Sûfiler tasavvuf ehli insanlardır. Onlar Allah’a aşk ile ulaşabileceğini savunmuşlar ve bunun bir gönül işi olduğuna inanmışlardır. Sûfiler vahdet-i vücûd anlayışına göre dünyadaki her şeyin Allah’ın yansıması olduğuna inanırlar. Şair de beyitte bu sûfiye seslenir, asıl âlemin sevgilinin gözünde, kaşında, burnunda ve ağzında olduğunu, bu dünyada aramaması gerektiğini söyler. Beyitte geçen sevgilinin gözü, burnu, saçı ve ağzı Divan şiirinde sırasıyla ayın ع, elif ل, lam ل ve mîm م harfleri ile teşbih edilmektedir. Dikkat edilecek olursa beyitte benzetmeler yoluyla işaret edilen harfler yan yana geldiğinde ortaya ‘âlem’ (عالم) sözcüğü çıkmaktadır.

Dâl olup sandum ki zülfeyne misâl oldum yine
Devlete dâl imiş ol ben derde dâl oldum yine (Mukatta 403)

“Sevgilinin derdiyle dâl harfi gibi oldum, sandım ki, sevgilinin dâl harfine benzer zülfüne misal oldum fakat anladım ki o devlete dâl imiş, ben yine derde dâl oldum.”

Âşık, sevgilinin gamıyla dâl harfi gibi boyu bükülünce kendisini sevgilinin dâl harfine benzeyen zülüflerine benzettiğini zanneder. Ancak sevgilinin zülüfleri devlete yani mutluluğa; âşık ise acıya, kedere yani derde dâl olmuştur. Dikkat edilecek olursa devlet (دولت) kelimesinin başı dâl harfiyle başlar ve sevgilinin zülüfleri bu devletin ‘dâl’ı olmuştur; yani mutluluğun, şanın, şöhretin ‘dâl’ı olmuştur. Dikkat edilmesi gereken diğer husus ise âşığın derde ‘dâl’ olmasıdır; dert (درد) kelimesi dâl harfi ile başlar ve böylece âşık derde, kedere ‘dâl’ olur. Beyitte aynı zamanda ‘dâl’ harfinin ‘delil, kanıt’ anlamlarına da geldiği unutulmamalıdır. Âşığın bükülmüş dâl harfi gibi olmuş boyu onun dert sahibi olduğuna delildir, sevgilinin dâl harfine benzer zülüfleri ise devlet yani mutluluk, huzur sahibi olduğuna delildir.

Meh disem bakup yüzüne tan mı olmuşdur ana
Çün dehânunla iki sûrâh binün mîm ü hâ (G. 10/1)

“Ey sevgili! Yüzüne bakıp ay yüzlü desem ayıp mı olur? Senin ağzın mîm harfi ve burnunun iki deliği he (ه) harfidir.”

Şair sevgilisini aya benzetir; fakat yine de âşık, sevgilisinin aydan daha güzel olduğunu düşünür ve ona ay demeye bile çekinir. Divan şiirinde sevgilinin yüzü aya benzetilir. Beyitte geçen mîm (م) ve he (ه) harfi birleştirildiğinde ortaya beytimizin ilk kelimesi olan meh (مه) sözcüğü çıkmaktadır.

Elifdür bînî-i sîmîn dehâmı halka-i hâdur
İderler dâym anlar dahı âh ol rûy-ı zîbâdan (G. 330/3)

“Sevgilinin gümüşe benzer burnu elif harfidir, ağzı ise halkaya benzer he harfidir. O güzel yüzlü sevgilinin derdinden herkes benim gibi âh eder.”

Divan şiirinde sevgilinin burnu elif harfine, ağzı ise yuvarlaklığı ve küçüklüğü ile he harfine benzetilir. Beyitte şair sevgilinin burnunu gümüş ile niteleyip elif harfine, ağzını ise he harfine benzetmiştir. Âh, Divan şiirinde âşığın gönül ateşinden yükselen dumandır. Bu duman göklere kadar erişir, öyle ki Allah katına ulaşır. Beyitte şair, güzel yüzlü sevgili için kendisi gibi, başkalarının da âh ettiğini söylemektedir. İlk mısradaki geçen elif ve he harfleri ikinci mısradaki geçen âh (ا) kelimesine işaret etmektedir.

Emrî n’ider zemâneyi sensüz fedâ ider

Çeşm-i dehân u kaşun için ‘ayn u mîm ü râ (G. 7/5)

“Sevgilim, Emrî sensiz dünyayı ne yapsın! O senin kaşın için râ (ر), ağzın için mîm (م) ve gözün için ayn (ع) harfini feda eder.”

Emrî sevgilisi olmadan bu dünyanın kendisi için bir kıymetinin olmadığını söyler ve onun kaşı için râ, ağzı için mîm, gözü için ayn harflerini feda eder, dikkat edilirse bu harflerin tersten okunuşu (عمر) ‘ömr’ sözcüğünü verir ve bu durumda Emrî aslında sevgili için ömrünü feda eder.

Bînün elif-durur dehenün mîm ü hâ ruhun
Nûr âyeti hakkıy-çün o ruhsâr mâhdur (G. 83/3)

“Sevgilinin burnu elif, ağzı mîm, yanağı da he harfidir. Nûr ayeti hakkı için o güzelin yüzü aydır.”

Beyitte şair sevgilinin güzelliklerini harfler aracılığıyla övmektedir. Sevgili bu hâliyle Nûr ayeti hakkı için aya benzer. Ayrıca şair ‘Nûr ayeti hakkı için’ derken sevgilinin güzelliğinin sahici olduğunu belirtmek istemektedir. Aynı zamanda ‘nûr’ kelimesi ile sevgilinin yüzünün nurlu olduğunu söylemektedir.

Sonuç

Netice itibariyle ele almış olduğumuz Emrî Divan’ındaki kelime oyunları veyahut harf simgeçiliği meselesini tetkik etmeye gayret ettik ve tespit edebildiğimiz beyitleri burada zikretmeye çalıştık. Divan şiirinin kayda değer güzelliklerinden olan bu husus şairlerin hayal dünyalarının ne kadar güçlü olduğunun da bir kanıtıdır. Divan edebiyatıyla ilgili çalışmalar her geçen gün artmaktadır; eski kültürümüzü tanımak ve tanıtmak mahiyetindeki bu çalışmalar, klasik edebiyatımızın hâlâ eskimez bir vafsa sahip olduğunu gün yüzüne çıkartmaktadır. Bu tür çalışmalar Divan şiirimizin hem gizemli hem sisli perdesini aralayacak hem de bu şiirin daha iyi anlaşılmasına birer vasıta olacaktır, kanaatindeyim.

Divan şairleri şiirin zahiri anlamını bir de harf ve kelime oyunları ile zenginleştirerek sanat gösterisi meydana getirmişlerdir. Bu sanatın bazıları basit bir hâl arz ederken bazıları ise girift bir yapıya sahiptir. Konu ile alakalı çalışmalar henüz yeterli değildir; bu itibarla harf simgeçiliği ve kelime oyunlarının tespiti hususunda ilmî çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmamızın amaçlarından biri, harf ve kelime oyunlarının Divan şiirindeki yaygınlığına dikkat çekmek, bir diğeri de tam anlamıyla tasnifi yapılmamış oyunların ne şekilde, hangi yollarla yapıldığını ortaya koymak ve bunu Emrî Divanı’nı örnek alarak ortaya koymak olmuştur.

Bu oyunları çok kullanan Divan şairlerimizden başlamak suretiyle şairlerin divanlarında kullandıkları harf simgeciliği yahut kelime oyunları diyebileceğimiz hususiyetlerle ilgili çalışmalara şiddetle ihtiyaç vardır. Yapılacak çalışmalarla burada gösterilenlerin dışında da harf ve kelime oyunlarının tespiti mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1, 4. Baskı, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2011.
- Çelebioğlu, Amil, “Elif Harfiyle İlgili Edebi Hususiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1998.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 31. Baskı, Ankara, 2015.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Nedim Divanı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kurnaz, Cemal, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, H Yayınları, İstanbul, 2009.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 12. Baskı, LM Yayınları, İstanbul, 2003.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 2. Baskı, Bilimevi, İstanbul, 2001.
- , *Emrî Divanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, *Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002.
- Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Hece yayınları, Ankara, 2003.